स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ ,सामाजिक शास्त्र विदया शाखा अंतर्गत,
अर्थशास्त्र विषयातील पीएचडी पदवीसाठी सादर करण्यात येणारा शोध आराखडा

संशोधन विषय; नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीच्या विकासासाठी ची विविध धोरणे व कार्यक्रमांचा अभ्यास –

(2010-11 ते 2020-21)

संशोधक

माया दामू वाघ

स.प्राध्यापिका (अर्थशास्त्र विभाग)

कला,वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय राजाराम नगर ,मातेरेवाडी, तालुका -दिंडोरी

जिल्हा -नाशिक.

संशोधन मार्गदर्शक

डॉ. शालिनी उत्तमराव कदम

सहयोगी प्राध्यापिका (अर्थशास्त्र विभाग)

सामाजिक शास्त्र ,संकुल स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ नांदेड.

प्रस्तावना-

आदिवासी जमात हे जगाच्या बौद्धिक सर्वच भागात अस्तित्वात आहे .विशेषता असे आफ्रिका आणि अमेरिका या खंडातील देश आज हे आदिवासी जमाती मोठ्या प्रमाणात आढळतात. युरोपमध्ये मात्र झपाट्याने आधुनिकरण झाल्याने युरोपमध्ये आदिवासी जमात ओळखणे कठीणप्राय झाले आहे. आदिवासी विविध देशांमध्ये वेगवेगळ्या नावाने संबोधले जाते जसे की अमेरिकेत त्यांना रेड इंडियन्स, ऑस्ट्रेलिया अबोरीजीन्स, युरोपीय देशांमध्ये जिप्सी तर आफ्रिका व आशिया देशांमध्ये आदिवासी या नावाने ओळखले जाते.

आफ्रिका खंडानंतर आदिवासी लोकसंख्येच्या बाबतीत भारताचा जगात दुसरा क्रमांक लागतोभारतामध्ये आदिवासींना मूळनिवासी असे म्हटले जाते तर भारतीय राज्यघटनेत त्यांचा उल्लेख अनुसूचित जमातीचा केला जातो.शब्दाचा अर्थ अगदी सुरुवातीपासून ज्याचे अस्तित्व आहे पण आज बदलत्या काळाशी स्पर्धा करता करता आपले सारे सर्वस्व हरवून बसलेल्या समाज या नावाने आज त्यांना समाज ओळखतो. पूर्वीच्या काळीज वाऱ्यांचे हिंदुस्तानावर आगमनही झाली नव्हती तेव्हा आदिवासी हे या देशात वास्तव्य करीत होते. हिंदुस्थानावर आर्यने केलेल्या आक्रमणामुळे आपला जीव वाचवण्यासाठी लोकांची समुदाऱ्या खोऱ्यात आणि जंगलामध्ये वास्तव्य करू लागले त्यामुळेच भारतामध्ये असणाऱ्या आदिवासींना भूमिजन आणि भूमीच या नावाने देखील ओळखले जाते भारताच्या विविध भागात प्रत्येक गोष्टींमध्ये विविध आढळते क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने भारताचा जगात सातवा क्रमांक लागतो चीन नंतर दुसऱ्या स्थानावर येणारा भारत हा लोकसंख्येच्या बाब तिथ सर्वात मोठा देश आहे जगाच्या एकूण लोकसंख्येच्या सुमारे 6 टक्के ही भारतामध्ये आढळते . भारत हा जास्त लोकसंख्येची घनता असलेले देश आहे या ठिकाणी विविध जाती धर्म पंथ उपजाती देव देवता भाषा आणि चालीरीती आहेत. तसेच या ठिकाणी आर्थिक व सामाजिक विविध आढळून येते भारतामध्ये आदिवासी समाज हा नागरिक संस्कृती पासून वेगळा दूरवर जंगलात दुर्गम भागात दऱ्याखोरत वास्तव्य करतो.या ठिकाणी नागरी संस्कृतीपेक्षा वेगळे झाली ते आपल्याला पाहायला मिळतात. पर्यावरण संरक्षण करण्यात आणि पर्यावरणाची जपवणूक करण्यात आदिवासींचा खूप मोठा हातभार आहे त्यांनी स्वर्गाच्या सानिध्यात वास्तविकरीत असताना स्वतःबरोबर निसर्गाचे देखील काळजी घेतात तिने सर्वांना देव मानतात निसर्गाची पूजा करतात त्यांना निसर्ग पूजक असेही म्हणतात त्यामुळे नाशिक जिल्ह्याचा पश्चिम भाग हा आदिवासी भाग म्हणून ओळखला जातो या भागात मुख्यतः सुरगाणा पेठ त्रंबकेश्वर हे तालुके येतात या भागाला डांग अथवा कोकणी या नावाने स्थानिक लोक ओळखतात. महाराष्ट्रातील आदिवासी जिल्ह्यांपैकी बहुसंख्या आदिवासी लोकसंख्या असलेला नाशिक हा महत्त्वपूर्ण जिल्हा आहे. नासिक मधील आदिवासी जव्हार हे पाच संस्थाने आहे वर्षापासून कोकणात समाजाचे या परिसरात वास्तव्य आहेत हे त्यांच्या लोककथा देवकथा लोकगीते यावरून माहिती होते.बागलाण मध्ये आदिवासी कोकणात समाज मोठ्या प्रमाणावर राहतो. हा भाग गुजरात मधील लहान जिल्हे ला लागून असल्याने डांग सौदाणे व डान्स शिरवाडी अशी गावे येथे आहेत हा कोकणी आणि भिल्लांचा प्रदेश म्हणून ओळखला जातो या परिसरात सह्याद्रीची दोन उंच शिखर साल्हेर-मुल्हेर ही आहेत दुर्बोधय व मजबूत असे प्राचीन किल्ले आहेत. या दोन किल्ल्यांच्या आश्रयाने राठोड व शहर राजपुतांचे बागुल नावाचे प्रसिद्ध राजघराणे होते300 ते साडेतीनशे वर्षे या भागावर राज्य केले या राजघराण्याच्या नावावरून या प्रदेशात बागलान असे नाव मिळाले. पेठ त्रंबकेश्वर तालुक्यात वाघेर किल्ला व खैराई किल्ला हे प्रसिद्ध आहेत डोंगराळ प्रदेशातील पाऊलवाटा चोरवाटा धनुष्यबाण कामाठा गल्लूर तसेच पशुपक्ष्यांचे आवाज या गोष्टी आदिवासी बांधवांना ठाऊक आहेत पेठ सुरगाणा येथील आदिवासी लोकांचे स्वातंत्र्य स्वतंत्र राज्य होते पेठ येथे जहागिराच्या प्रदेशावर भगवंतराव देशमुख हे राजे होते सुरगाणा संस्थानचे धैर्यशील राव हे राजे होते एकंदरीत नाशिक जिल्ह्यात आढळून येणाऱ्या आदिवासी जमात आहे या तालुक्यात सर्वात जास्त या आदिवासी जमाती आढळून येतात त्यांच्यासाठी शासनाने ज्या विविध योजना त्यांच्या विकासासाठी राबवल्या आहेत त्याचा लाभ या समाजाला कितपत होतो.? त्यातून त्यांचा अर्ज सामाजिक विकास कसा होतो? विकास साध्य करीत असताना शासनाने येणाऱ्या अडचणी ह्या समाजाच्या समस्या जाणून घेण्याचा

प्रयत्न म्हणून नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीच्या विकासात्मक धोरणांच्या समस्या आणि संभावनांचा एक अभ्यास म्हणून नाशिक जिल्ह्याची निवड करण्यात आली आहे.

2) समस्येचे विधान :-

शासनाच्या विविध योजना आदिवासी समाजासाठी राबवले जातात त्याचा लाभ शिक्षणाभावी व पुरेसे माहिती अपव्य समाजाला घेता येत नाही म्हणून संशोधन कार्य करण्यासाठी नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीच्या विकासासाठीचे विविध धोरणी व कार्यक्रमांचा मूल्यमापनात्मक अभ्यासकरण्यासाठी या विषयाची निवड करण्यात आली आहे.

3) संशोधनाचे विषय महत्त्व :-

नाशिक शहराला फार मोठे ऐतिहासिक सांस्कृतिक व राजकीय परंपरा लाभलेले आहेत ऐतिहासिक स्थळे नागरी व डोंगरी प्रदेशाने युक्तअसे वैशिष्ट्यपूर्णरचना नाशिक जिल्ह्याला लाभले आहे नाशिक मध्ये एकूण15 तालुके आहे. डाळिंब स्ट्रॉबेरी याबाबत विशेष महत्त्व लाभलेले आहेत नागरी भागाबरोबर असं ग्रामीण भागाचे देखील महत्व नाशिक जिल्ह्याला आहे नाशिक मधील एकूण तालुक्यांपैकी पेठ सुरवाणा बागलाण कळवण दिंडोरी त्र्यंबकेश्वर या तालुक्यात आदिवासी जमातीची लोकसंख्या सर्वाधिक आहे म्हणून त्या भागाला आदिवासी तारिक म्हणून ओळखले जाते.

4) संशोधनाची उद्दिष्टे :-

1. नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीचे स्वरूप अभ्यासणे.
2. नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीच्या विकासासाठी लागू केलेले विविध धोरणे व कार्यक्रमांचा अभ्यास करणे.
3. नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायाची सामाजिक व आर्थिक स्थिती जाणून घेणे
4. नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायासाठी सरकारने राबवलेल्या योजना बद्दलची जागरूकता अभ्यासणे.
5. नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायाचे विकासासाठी राबवलेल्या विविध धोरणे आणि कार्यक्रमांचे यश अपयशाचे विश्लेषण करणे.

5) संशोधनाचे गृहीत कृती :-

1.नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासींचा विकास व शासनाच्या विकासात्मक योजना यांच्यात परस्पर संबंध आढळून येतो

2. आदिवासी जमातीच्या योजना व कार्यक्रमांचा लाभार्थींमध्ये समतोल आढळून येतो.

6) संशोधन पद्धती:-

प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये आदिवासी विकास साठी सरकारकडून केले गेलेल्या व सध्या चालू असलेले योजना व कार्यक्रमांचीमाहिती घेण्यात येणार आहे त्यासाठी विश्लेषणात्मक संशोधन पद्धतीचा अवलंब केला जाईल यामध्ये प्राथमिक व दुय्यम साधनसामग्रीचा माहिती संकलनासाठी अवलंब केला जाईल

7) नमुना निवड :-

प्रस्तुत संशोधन विषयासाठी नमुना म्हणून नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायाची निवड करण्यात आली आहे यामध्ये नाशिक जिल्ह्यातील एकूण 15 तालुक्यांमधून सर्वाधिक आदिवासी समुदाय असणारे पहिले पाचतालुक्यांची निवड करण्यात येईल या पाच तालुक्यातून प्रत्येकी100 याप्रमाणे एकूण 500 दिवस यांची नमुना म्हणून निवड करण्यात आली आहे

8) तथ्य संकलन :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्राथमिक व द्वितीय तथ्य संकलन पद्धतीचा वापर केला जाईल ज्यामध्ये प्राथमिक तृतीय संकलनात मुलाखत अनुसूची निरीक्षण या पद्धतीचा वापर केला जाईल

9) तथ्य विश्लेषण :-

प्रस्तुत संशोधनामध्ये संकलित केलेल्या माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी विविध सांख्यिकी तंत्राचा वापर केला जाईल यामध्ये तक्ता आलेख टक्केवारी सरासरी सहसंबंध तसेच आवश्यक गृहीत कृती चाचणीचा वापर केला जाईल.

10) संशोधनाच्या मर्यादा :-

1.प्रस्तु संशोधन हे नाशिक जिल्हा पुरते मर्यादित आहेत

2. नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदाय व त्यांचे सात तिच्या विकासात्मक योजना व कार्यक्रमांचा अभ्यास केला जाईल

11) प्रकरणाची रूपरेषा :-

1) प्रस्तावना:- प्रसू प्रकरणामध्ये आदिवासी जमाती बद्दलची सविस्तर माहिती देण्यात येईल.

2. प्रकरण दुसरे:- संशोधन साहित्याचा आढावा प्रस्तुत प्रकरणात संशोधन विषय अशी संदर्भात असलेले विविध संशोधन साहित्याचा आढावा घेतला जाईल.

3. प्रकरण तिसरे:- नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायाचे सामाजिक व आर्थिक स्थिती : नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायासाठी राबवलेल्या योजनांच्या माध्यमातून तेथील सामाजिक व आर्थिक स्थितीचा अभ्यास केला जाईल

4. प्रकरण चौथे :- नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी जमातीच्या विकासासाठी राबवलेल्या योजना आदिवासी जमातीच्या विकासासाठी शासनाने राबवलेल्या योजनांचा अभ्यास करणे

5. प्रकरण पाचवे:- नाशिक जिल्ह्यातील आदिवासी समुदायाचे विकासासाठी राबवलेले धोरणे व कार्यक्रमाबाबतची जनजागृती व यश अपयशाची विश्लेषण करणे.

6. संदर्भ ग्रंथ सूची-

1. आम्ही आदिवासी(blogspot)
2. आपले सरकार DBT.
3. नाशिक आर्थिक व सामाजिक समलोचन- 2019
4. https. zpnashik. Maharashtra.Gov. in.
5. सह्याद्रीतील आदिवासी महादेव कोळी पुष्ट-156.books. Google.Con. in.
6. गोविंद गारे- 2003 झलक दृश्य
7. अनुसूचित जाती व जमाती सूची1956-C (नाशिक जिल्हा). Books Google.con.in.

संशोधक

माया दामू वाघ

स.प्राध्यापिका (अर्थशास्त्र विभाग)

कला,वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय

राजारामनगर,मातेरेवाडी, ता. दिंडोरी जिल्हा -नाशिक.

संशोधन मार्गदर्शक

डॉ. शालिनी उत्तमराव कदम

सहयोगी प्राध्यापिका (अर्थशास्त्र विभाग)

सामाजिक शास्त्र ,संकुल

स्वा. रा. ती. म. विद्यापीठ, नांदेड